

Studiul comportamentului social în condiții naturale

Cătălin Mamali

Centrul de cercetări pentru problemele tineretului

Cercetarea psiho-sociologică contemporană prezintă o tendință din ce în ce mai puternică de apropiere de problematica cotidiană a omului aflat în cele mai diverse și obișnuite situații de viață. Mult timp cotidianul, obișnuitul, considerat, în mod eronat, neinteresant pentru cercetarea psiho-sociologică a fost evitat. Tendința apropierii cercetării psiho-sociologice de cotidian este accelerată și de următoarele două caracteristici: a. de dezvoltarea continuă a unor procedee tehnice și metode de cercetare capabile să suprindă arii din ce în ce mai întinse și mai complexe din comportamentul cotidian al omului; b. de ineficiența și de caracterul prea limitat și artificial al proceselor studiate în condiții clasice de laborator.

Deplasarea centrului de greutate în cercetările psiho-sociologice spre problematica cotidianului se reflectă în mod direct în alegerea obiectivelor cercetării, în selectarea și elaborarea unor metode specifice de cercetare și în procesul prezentării și valorificării rezultatelor cercetării. Această orientare spre cotidian nu trebuie înțeleasă ca o renunțare la metodele experimentale și la rigoarea modelului de cercetare utilizat în laborator, ci ca o extindere, adaptare și restructurare a acestora pentru studiul comportamentului uman în condițiile naturale. De asemenea, acest proces de „reevaluare” a cotidianului s-a produs treptat și a cuprins inegal diferitele verigi ale proiectelor de cercetare. Mai precis este de sesizat, în primul rând, apropierea de cotidian prin obiectivele cercetărilor. Această primă etapă a implicat și o trecere de la modelul mecanicist asupra personalității și spațiului social spre un model umanist, care implică și o analiză a valorilor și finalității specifice științelor sociale. În cadrul modelului umanist s-a realizat trecerea de la studiul orientat prioritar spre procesele reactive la studiul orientat prioritar spre procesele creative. În alte direcții de cercetare punctul de plecare l-a constituit valorificarea cercetării și mai ales întoarcerea datelor în realitatea cotidiană într-o formă eficientă și asimilabilă. Alte direcții de cercetare au avut ca punct de plecare trecerea de la metodele care implică manipularea subiectului (și deci disjuncția netă dintre cercetător și subiecții studiați) la metodele de tip participativ (în care se produce o apropiere între status-ul cercetătorului și status-ul subiecților). Această ultimă direcție ridică o serie de întrebări esențiale privind raportul dintre participare și obiectivitate, dintre funcția critică a cercetării și gradul de valorificare a rezultatelor ei și deci a gășirii indicatorilor care să fie utilizați în determinarea punctului de echilibru între obiectivitate și participare. În literatura de specialitate aceste probleme ocupă un spațiu din ce în ce mai larg, atât pentru importanțele reconstrucției teoretice pe care le presupun, cât mai ales pentru corelarea lor directă cu activitatea cotidiană, cu status-ul cercetării sociale în practica socială. Fără a dezvolta acum această problemă precizăm totuși că procesul democratizării demersului de cunoaștere a realității sociale prin intermediul metodologiei participative nu înseamnă și o „naivizare” a procesului de cercetare, o degradare a validității acestuia. Democratizarea demersului cognitiv se fundamentează atât în rațiuni sociale, cât și în rațiuni epistemologice.

În comentariul de față aceste probleme vor fi exemplificate prin unele cercetări realizate în psiho-sociologia poloneză în care se disting importante perspective de abordare originală a unor dimensiuni esențiale ale comportamentului psiho-social cotidian. Un astfel de domeniu asupra cărora s-au concentrat cercetările psiho-sociologilor polonezi este *comportamentul prosocial*¹. Prin comportament prosocial se înțelege — conform definiției utilizate de Janusz Reykowski — comportamentul orientat spre ajutorarea, protejarea, sprijinirea, dezvoltarea celorlalte persoane fără așteptarea unei recompense externe. Prin extindere, comportamentul prosocial se referă și la toate acele comportamente prin care persoana realizează o apărare, o protejare a normelor, valorilor și lucrurilor sociale fără ca acest comportament să fie determinat de întărirea exterioară a activității respective (laudă, recompensă bănească, promovare). Cercetările efectuate s-au concentrat asupra unor aspecte cu profunde rezonanțe în viața cotidiană: receptivitate față de problemele celuilalt, maturizare cognitivă, comportamentul altruist, disponibilitatea de a apăra bunurile aflate în folosința publică, tendința de a reacționa față de comportamente antisociale etc.

Studiile asupra comportamentului prosocial au fost inițial elaborate în condiții de laborator și au avut ca subiecți copiii și tinerii. Janusz Reykowski (considerat fondator al acestei orientări) susține ipoteza că atitudinile prosociale sînt condiționate de organizarea unei structuri cognitive complexe în care să fie reflectate atât mediul social, cit și propria personalitate.

Elaborarea comportamentului prosocial apare, în concepția lui Reykowski¹, ca depinzînd de conținutul conceptului de sine și de atitudinea față de sine. Privind în mod evolutiv comportamentul prosocial, în studiul la care ne referim, se arată dezvoltarea lui corelată cu *gradul de stabilizare a concepției despre sine și despre mediu și cu conținutul acestor reprezentări*. În acest proces intervin trei mecanisme care condiționează structura cognitivă necesară dezvoltării comportamentului prosocial. Aceste mecanisme privesc: a. existența unei disonanțe cognitive între *starea percepută a obiectului sau persoanei respective și starea ideală sau dorită a acestora*; b. cu cit persoana se va afla într-o stare mai puternică de conflict intern, cu atît ea va sesiza mai greu această discrepanță; c. angajarea în comportamentul prosocial este dependentă de *gradul de conștientizare a motivelor egocentrice*².

Și alte studii au încercat să se apropie de această problematică, care are frecvente „trimiteri” la comportamentul cotidian, plecînd de la cercetarea *receptivității față de problemele celuilalt*. Întreprinzînd un studiu deosebit de complex asupra unei populații de 150 de tineri între 16 și 18 ani Maria Jarymowicz³ a constatat că tinerii care au un grad ridicat de *auto-acceptare* (o imagine pozitivă față de ei înșiși) manifestă o mai mare sensibilitate și acuratețe în perceperea problemelor celorlalți.

O altă perspectivă de abordare a comportamentului prosocial, dar tot cu mijloacele experimentului clasic, a fost utilizată de Jerzy Karylowski⁴ în studiul comportamentului altruist. În accepția acestuia, comportamentul altruist este controlat de anticiparea unor schimbări dezirabile în concepția față de sine, iar sursa de recompensă în cadrul lui constă în „îmbunătățirea situației celorlalte persoane”. Același autor susține că *motivația altruistă*⁵ este mai puternică în cazul unei relații cu un partener asemănător eului decît în cazul unei relații cu un partener deosebit de propria persoană. Remarcabilă, în acest studiu, ni se pare utilizarea unui procedeu de studiere a atitudinii care stimulează status-ul de observator natural al subiecților în raport cu caracteristicile psiho-sociale ale unor persoane de aceeași vîrstă și cu același status socio-ocupational. Fiecărui subiect i s-a cerut să indice preferințele unui „subiect obișnuit”

¹ Pentru a evita unele neînțelegeri posibile, menționăm accepțiunea principală a termenului „comportament prosocial”: acel comportament rezultat în procesul socializării și al învățării sociale care se concretizează în acțiuni, atitudini de protejare și promovare a valorilor sociale pozitive. Protejarea și promovarea valorilor pozitive se referă atît la relațiile interpersonale, cit și la obiecte, norme, bunuri, instituții sociale.

² Reykowski J., *Egocentric and prosocial behavior*. În: J. Reykowski (ed) *Personality and human social behavior*, Warszawa Kijw 1976, cf. Maria Jarymowicz, *Self — worth and pro-social sensitivity*, „Polish Psychological Bulletin”, Volume 8, nr. 1, 1977.

³ Reykowski J., *Cognitive development and prosocial behavior*, În: „Polish Psychological Bulletin”, volume 8, nr. 1, 1977, p. 35—43.

⁴ Jarymowicz M., *Modification of self-worth and increment of prosocial sensitivity*. În: „Polish Psychological Bulletin”, volume 8, nr. 1, 1977, p. 45—54.

⁵ Karylowski J., *Explaining altruistic behavior: A review*. În: „Polish Psychological Bulletin”, volume 8, nr. 1, 1977, p. 27—34.

⁶ Karylowski J., *Altruism and interpersonal attraction as function of perceived self-partner similarity and self-esteem*, În: „Polish Psychological Bulletin”, volume 6, nr. 2, 1975, p. 63—72.

în raport cu caracteristicile față de care ei înșiși trebuie să-și exprime atitudinea. În raport cu această problemă mai adăugăm o precizare. Explicarea genezei motivației altruiste, conform concepției noastre, trebuie să utilizeze un cadru teoretic mai larg decât cel oferit de imaginea de sine. Mai exact, noi încercăm o analiză a acestui tip de motivație prin intermediul *balanței motivaționale* (pe care o definim, în principal, prin raportul dinamic existent între intensitatea și tipul de motive ale participanților care sînt satisfăcute și generate în timpul și ca urmare a interacțiunii acestora) care există între doi sau mai mulți actori (persoane sau grupuri) și rolul acestora în dezvoltarea părților aflate în interacțiune.

Deși studiile la care ne-am referit mai sus nu au fost realizate în condiții naturale ele prezintă, totuși, un important avantaj și anume acela de a se apropia de o problematică mai „umană”. Aspectele studiate sînt deosebit de semnificative pentru comportamentul interpersonal cotidian din cele mai variate zone de activitate. Una dintre cele mai dificile și în același timp mai importante probleme este cea a cercetării unor dimensiuni similare ale comportamentului interpersonal dar în condiții naturale.

Un astfel de exemplu îl reprezintă cercetarea efectuată de Czeslaw Matusiewicz⁶ asupra unei forme a comportamentului prosocial și anume atitudinea protectivă și a relației acesteia cu procesul de socializare. Matusiewicz a realizat un experiment natural în orașul Poznan pentru a studia atitudinea protectivă față de bunurile sociale aflate în folosință publică. Plecînd de la ideea că atitudinea față de normele și valorile sociale constituie un indicator esențial al procesului de socializare a personalității, Matusiewicz a studiat deosebirile care există în orientarea valorică fundamentală a persoanelor care manifestă atitudine protectivă față de bunurile sociale, comparativ cu persoanele care nu manifestă o astfel de atitudine. Remarcăm faptul că în accepția lui C. Matusiewicz valorile au un rol esențial în procesul selecționării și dezvoltării motivației umane⁷. Practic, Matusiewicz a montat un experiment psiho-sociologic în condiții naturale, locul desfășurării lui fiind un tramvai din Poznan într-o perioadă a zilei cu trafic mediu. În interiorul tramvaiului, pe toată durata experimentului, au fost doi observatori aflați în rolul de călători, iar ca „stimuli” au fost folosiți doi tineri bine dezvoltăți fizic care au fost instruiți de experimentator să producă foarte mult zgomot, să folosească cuvinte jignitoare și să distrugă prin lovituri părți din bordul tramvaiului (deci bunuri aflate în folosință publică). Cei doi observatori participanți la situație au notat reacțiile călătorilor și au desprins două atitudini de bază: 1. *atitudine non-protectivă* (de indiferență față de distrugerea bunurilor aflate în folosință publică); 2. *atitudine protectivă* manifestată în trei grade diferite: a. *reacții verbale*, care solicitau oprirea actelor de distrugere; b. *reacții verbale care anunțau și posibilitatea unor acțiuni fizice*; c. *reacții verbale însoțite, după cîteva avertismente, de intervenție fizică directă*.

Acestor două categorii principale de călători le-au fost distribuite de cei doi observatori (care spre final au anunțat că este vorba de un experiment) chestionare colorate diferite pentru a putea compara cele două loturi. În acest fel, cele două loturi clasificate în funcție de atitudinea manifestată au fost analizate în raport cu: modul în care au reflectat evenimentul (un nivel informativ) și concepția lor (optimistă/pesimistă) asupra naturii umane.

Rezultatele sînt deosebit de relevante. Subiecții cu atitudine non-protectivă, adică indiferenți, s-au declarat a fi foarte puțin informați asupra evenimentului petrecut în tramvai. Răspunsurile lor au fost de tipul „nu am văzut nimic”, „nu știu ce s-a întimplat”, „eu eram foarte îngîndurat și preocupat de o problemă de familie”, „nu știu nimic, eu priveam pe geam” „eram prins într-o discuție cu o altă persoană” etc.

Cei cu *atitudine protectivă* s-au declarat a fi mult mai informați, chiar deplin cunoscători ai situației.

În ceea ce privește atitudinea celor două grupuri față de natura umană (caracterul ei fundamental bun sau fundamental rău, corelat cu posibilitatea educării acesteia) rezultatele se dovedesc a fi deosebit de interesante. Corelarea celor două tipuri de comportamente cu concepția subiecților față de natura umană a evidențiat că: subiecții care au avut un comportament *non-protectiv* s-au dovedit a avea, în principal, o *concepție pesimistă* față de natura umană; subiecții care au avut un *comportament protectiv* s-au dovedit a avea în cea mai mare parte o *concepție optimistă* asupra naturii umane.

Ne-a reținut atenția faptul că diferențele între cele două loturi apar și în raport cu alte variabile, de exemplu în raport cu modalitatea de pedepsire, și în raport cu factorii care trebuie

⁶ Matusiewicz C., *Atitudine protectivă și socializare*, Comunicare prezentată în cadrul Conferinței internaționale de psihologie socială cu tema: „Socializare și influență socială”, Varșovia 12-16 sept. 1977.

⁷ Matusiewicz C., *Values or Needs? How Situations Affect the Cause of Human Behavior*. În: „Polish Psychological Bulletin”, volume 6, nr. 2, 1975, p. 101-108.

să-i pedepsească pe cei doi „infractori”. „Indiferenții” susțin că pedepsirea trebuie realizată neapărat de către factorii instituționali specializați, „protectivii” susțin că pedepsirea rezultă din atitudinea directă a celorlalți. Fără a intra în detalii, este necesar să fie subliniată bogăția de elemente ce le oferă experimentul psiho-sociologic desfășurat în condițiile vieții de zi cu zi.

Această modalitate de abordare, cit și obiectivele exprese ale cercetării deschid mari posibilități de investigare, într-o manieră umanistă, a comportamentului psiho-social. Considerăm că această manieră de cercetare nu este fără efect asupra procesului de reconsiderare din perspectiva umanistă (explicită sau numai implicită) a unor teorii care au schematizat comportamentul uman, reducându-l la una sau câteva dimensiuni. De exemplu, o astfel de reconsiderare critică a unei viziuni „tehniciste” asupra comportamentului uman este încercată de Janusz Grzelak în raport cu teoria jocurilor. Presupunerea de bază a teoriei jocurilor aplicată la comportamentul interpersonal, este aceea că fiecare individ tinde să maximizeze numai și numai propriul său interes (câștig), cum funcționează o astfel de teorie în cazul comportamentului de ajutor, de sprijinire fără dorința și șansa de recompensă? Grzelak susține că oamenii acționează în funcție de multe alte reguli și valori care nu sînt incluse în această teorie.

Apropierea de cotidian a cercetării psiho-sociologice, privită în integralitatea sa, presupune conform unghiului nostru de vedere o serie de transformări profunde la toate nivelele cercetării. Se pare că acest proces implică și o includere organică a etapei „valorificarea și aplicarea rezultatelor cercetării” în însăși proiectul de cercetare. Acest proces presupune o revedere, într-o dimensiune umanistă, a raportului dintre *rol-statusul global* * al cercetătorului și *rol-statusul global al subiecților*, din perspectiva egalității lor sub raport existențial și moral, precum și din perspectiva complementarității epistemologice a acestor statusuri. Acest raport complex care cuprinde o serie de probleme importante (cum ar fi de exemplu cea a efectului cognitiv și acțional al convergenței sau divergenței intereselor celor două elemente) ne pune în față o întrebare deosebită: în ce măsură progresul obținut de subiectul epistemic colectiv — „profesionist” (reprezentat de grupul de cercetători) este condiționat de progresul realizat de subiectul epistemic colectiv — „naiv” (reprezentat de subiecții studiați) în constientizarea problematicii sociale în care trăiește și invers? Dependența existentă între evoluția acestor două tipuri de subiecți epistemici colectivi („specialist” și „nespecialist”) ni se pare a fi deosebit de importantă atât pentru demersul teoretic, cit și pentru procesul de valorificare a cercetărilor sociale. Consecințele acestei apropieri credem că pot fi stimulative atât pentru cercetarea științifică, cit și pentru practica socială.

* În general, definim rol-statusul global al unei persoane sau grup de persoane, ca o rezultantă integratoare a multitudini de rol-status-uri pe care le posedă și spre care tinde să le obțină sau să le realizeze o anumită persoană sau grup social. Rol-statusul global nu poate fi redus la simpla sumă a rol-status-urilor actuale și viitoare.